

ЛІНГВІСТИЧНА ІДЕНТИФІКАЦІЯ ПАРЕМІЙ: СЕМІОТИЧНІ Й КОГНІТИВНІ ПАРАМЕТРИ

Н.Н.Шарманова

LINGUISTIC IDENTIFICATION OF PAROEMIAS: SEMIOTIC AND COGNITIVE PARAMETERS

N.N.Sharmanova

Криворізький національний університет, Україна, nmsharm@mail.ru

В статье освещены теоретические вопросы современной паремологии, а именно проблематика лингвистического статуса этих единиц в аспекте теории клише. Паремии как типы клише анализируются как семиотические феномены языка, имеющие двойную направленность: знаки системы языка с парадигматическими особенностями и микротексты. Сделан акцент на том, что паремия является эстетическим знаком языка, вся паремийная система относится к глубинным слоям национального культурного пространства, в основе которого лежит универсальная референция.

Ключевые слова: паремия, паремология, клише, теория клише, семиотика, универсальная референция, генерализация.

The article deals with theoretical questions of the modern paremiology, namely the problem of linguistic status of these units in terms of the cliché theory. The paroemias as a type of a cliché are analyzed as two-sided semiotic language phenomena: as language signs with the paradigmatic peculiarities and as microtexts. It is stressed that paroemia is an aesthetic language sign and that the whole system of paroemias belongs to the deep levels of national cultural space.

Keywords: *paremia, paremiology, clichés, cliché theory, semiotics, universal reference, generalization*

Національний спосіб світосприйняття найяскравіше представлено в паремійному корпусі мови. Одиниці пареміології становлять софійну складову культури кожної нації, де репрезентовано національний світ і злиті воедино людина й Універсум. Усі види паремійної творчості пов'язані з тріадою «мова — культура — людина», за якої корелятивне взаємовідношення одиниць пареміології та «концептосфери культури, у якій би з версій лінгвокультурологічного аналізу вона не висувалася, зумовлена припущенням про високу ймовірність здатності суб'єктів мови як суб'єктів культури втілювати в мовленнєво-мисленнєву діяльність знання, пов'язані зі сферою осмислення світу людиною» [1].

Паремійний корпус світових мов викликає зацікавлення вчених різних царин, і не лише лінгвістичної. На сьогодні дослідження паремій активно проводиться у світовій науці, адже вони сприяють реконструюванню етнокогнітивних моделей національного мислення і знання, розв'язанню проблеми фонових знань комунікантів через виявлення паремійних аналогів й етнокультурних лакун, розкриттю найбільш важливих стереотипів масової свідомості й багатовікових векторів впливу на неї.

Метою нашої розвідки є осмислення певних теоретичних положень, пов'язаних з ідентифікацією паремій як мовних одиниць, яким притаманна особлива семиотика, семантика і прагматика.

Науковий інтерес до проблем пареміології зростає наприкінці ХХ — початку ХХІ ст. як у зарубіжному, так і у вітчизняному мовознавстві, що дає змогу створювати численні фундаментальні наукові праці, робити спроби міжнародних класифікацій паремій, укладати паремійний матеріал у словниках, проводити паремійні паралелі на матеріалі різних мов. Пареміологічна проблематика репрезентована низкою лін-

гвістичних досліджень М.Алексєєнка, М.Алефіренка, Н.Барлі, В.Бондаренка, В.Бонзера, Т.Бочиної, І.Голубовської, А.Дандіса, О.Дуденко, Р.Дюплессі, В.Жайворонка, А.Жолковського, В.Жукова, В.Калашника, З.Каньо, Ю.Кжижановського, Е.Кйонгес-Маранда, М.Кіммерле, В.Ковалю, Е.Кокаре, Г.Крейдліна, А.Крикманна, М.Куусі, Д.Лукатоса, П.Маранди, Дж.Мілнера, В.Мокієнка, З.Ноймана, М.Пазяка, Г.Пермякова, О.Потебні, Ю.Прохорова, Л.Савенкової, О.Селівєрстової, Н.Семененко, А.Семеркєні, Т.Стеффенса, А.Тейлора, Н.Федорова, В.Феліциної, В.Фойта, М.Черкаського, Ф.Янковського та інших мовознавців. У численних працях висвітлено феномен паремій, що виступають у ролі номенів і регуляторів морально-ціннісної концептуалізації дійсності; розглянуто різні аспекти їх функціонування як одиниць мови і фольклорних текстів. Дослідники розглядають семантичні опозиції паремій, подають міжмовну класифікацію паремійних аналогів в лінгвокультурологічному та зіставно-типологічному аспектах тощо.

У цьому контексті А.Жуков зауважує: «пареміологічний матеріал завдяки своєму обширу, значній яскравості й об'єктивній складності протистоїть спробам дослідників *перевірити алгеброю гармонію* та впорядкувати його у вигляді чітких типологій, відносно несуперечливих класифікацій і зовнішньо естетичних схем. І це зрозуміло, оскільки паремія, як і будь-який інший мовний знак, живе повноцінним життям тільки в тексті або мовленнєвій ситуації. Сказане повною мірою стосується прислів'їв і приказок, що є традиційним, хоч і дещо примхливим, об'єктом типологічних устремлень учених» [2]. Мовознавець слушно наголошує на тому, що найбільш об'єктивними є пареміологічні типології, вибудовані не лише з урахуванням найвагоміших диференційних

ознак, а й позначених мобільною гнучкістю — властивістю, яка передбачає врахування проміжних, перехідних явищ.

Пареміологія, яка об'єднує усталені відтворювані, культурно марковані одиниці, перебуває на стику різних наукових дисциплін: лінгвістики, фольклористики, етнопсихології, культурології, когнітології. Подекуди її кваліфікують як маргінальну галузь на межі мовознавства й фольклористики (О.Селіванова).

Одиниці пареміології об'єднуються спільним науковим терміном «паремія». Під **пареміями** ми розуміємо предикативні структури на позначення узагальнених комунікативних ситуацій, які співвідносяться з прецедентними феноменами, що спираються на фонові знання комунікантів та визначають стратегію моральної поведінки кожної людини й соціуму загалом: *Нема у світі цвітійшого над маківочки: нема ж і роду ріднішого над матіночки; Праця людину підносить, а лінощі псуять; Краси у вінку не носити*. Власне паремійний корпус охоплює «сукупність основних одиниць пареміології — **власне паремій**, що вирізняються афористичністю, усталеністю, відтворюваністю, переосмисленням чи буквальним узагальненням значенням, здебільшого повчальним змістом, передають специфічну інформацію про традиційні цінності та погляди, ґрунтовані на життєвому досвіді народу, позначають типові життєві ситуації» [3].

Лінгвальну природу паремій ускладнює тенденція до знакового статусу в мовній системі. Усі одиниці пареміології (прислів'я, приказки, афоризми, примовки, «ділові» вислови, повір'я, прикмети, замовляння, нісенітниця, казкові формули тощо) становлять **кліше** і використовуються в ролі знаків. У кожній мові є певна кількість цілісно оформлених речень, які належать до мовної системи як усталені знаки задля позначення певних незмінних у своїх відповідних характеристиках категорій конкретних явищ чи абстрактних положень: прислів'я, поширені афоризми, частина політичних гасел. Усе це сприяє розгляду зазначених одиниць як класу онтологічних знаків, жоден із яких не може бути виведений за межі загальної категорії мовного знака [4].

Паремії являють собою дискурсивні знаки мови, що означають певну стереотипну ситуацію, подію, факт, які узагальнюють властивості й ознаки різних індивідуальних подій та об'єктів, створюючи глобальний образ цілісного світу, своєрідну схему світобудови. Як і інші мовні знаки, паремії «є усталеними в тій чи тій мові артикуляційними звуковими актами, кожен із яких осмислюється носіями мови в постійному зв'язку з якимось класом позамовних явищ і може довільно відтворюватися й комбінуватися з ін. знаками при необхідності позначення відповідних явищ» [5].

Паремії номінують і репрезентують певні явища об'єктивної дійсності чи їх відображення у свідомості. Паремії виконують інші функції — основні й факультативні, побутують у художній сфері спілкування, у публіцистичному, політичному та інформаційному дискурсах. Однією з основних їхніх функцій є естетична, через що вони можуть розглядатися як особливі естетичні знаки (В.Калашник).

Найбільш чіткі ознаки, за якими певний сегмент мовленнєвого потоку сприймається реципієнтом як паремія, що потребує відповідного семантичного декодування, пропонує А.Крикманн [6]. Дослідники пов'язують ознаки proverbiальності не з психологією сприймання, а з лінгвістичним аналізом паремійного тексту (В.Занглігер). Більшість мовознавців визнає узагальненість однією з основних диференційних ознак паремії, що моделює її змістову структуру.

Водночас паремія співвідноситься з явищем прецедентності, зокрема з прецедентним висловленням, прецедентним текстом і прецедентною ситуацією. Ці поняття, на думку Д.Гудкова, становлять специфічну групу вербальних феноменів, пов'язаних з інваріантними уявленнями конкретних образів, явищ культури, їх національно детермінованими когнітивними моделями. Як прецедентне висловлення, паремія являє собою «репродукований і самодостатній складний вербальний знак, сума значень компонентів якого не дорівнює смислу» [7]. Глибинне значення становить результат семантичного поєднання складових. Унаслідок таких когнітивних механізмів у семантиці відбувається утворення нового значення (смислу) усього вислову. Паремія входить до когнітивної бази, має властивість неодноразово відтворюватися в мовних актах, розглядається як еталонна одиниця мови. Загальною специфікою паремії як прецедентного висловлення є особливий різновид дискурсивного дейксису, система координат якого знаходиться в семіотичному просторі.

Актуалізація паремій у процесі комунікації відсилає реципієнта до когнітивного інваріанта, створюючи стереотипну відтворюваність, «що дає змогу застосувати широке коло референцій до прислів'я-висловлення, яке може й не цитуватися, але просто братися до уваги» [8]. Автономний текстовий статус визначає те, що паремії як лінгвокультурні тексти малої форми є прецедентними текстами — одиницями текстового рівня, інваріант сприйняття яких входить до когнітивної бази, а сам текст відомий усім членам лінгвокультурної спільноти (Д.Гудков). Прецедентну ситуацію Д.Гудков кваліфікує як конкретну одиничну, що сприймається як зразкова, еталонна для однотипних виявів [9].

Одиниці пареміології найчастіше становлять судження синтетичної / аналітичної будови (рідше — поняття), яке позначене універсальною референцією. В основі паремії лежать поняттєві категорії. Паремійний текст структурно й семантично побудовано так, що асоціативний образ дає змогу замінювати значну кількість різноманітних думок відносно невеликими розумовими величинами (О.Потебня).

Семантична структура одиниць мови визначається характером взаємодії конструктивних елементів, що входять до її складу. Семантичне становлення паремії починається переважно з метафоричного переосмислення реальної дійсності, унаслідок чого вона набуває формульного характеру, де компоненти деактуалізуються, часто втрачають денотативні відношення, прирошують конотацію. Логіко-семантичною основою генералізації в пареміях є загальночасовий характер відтворюваних

явищ або понять. Узагальнена семантика на формально-граматичному рівні виражена найчастіше теперішнім часом дієслова, що передає когнітивний вияв загальночасовості паремій: *Про ноги не думай, коли голова в петлі; Стявши голову, за волоссям не плачуть*; рос. *Добрая слава лежит, а худая далеко бежит; Кто много говорит, тот мало делает*. Морфологічним індикатором загальночасовості є прислівник *завжди* (рос. *всегда*): *Послухавши жука, завжди у гною будеш; У негідників завжди невинні очі; І в курки норів є: не завжди яйця несе*; рос. *Гора с горой не сходится, а человек с человеком всегда сойдется; В чужих руках всегда ломают велик; За мужем жена всегда госпожа*. Домінування в одиницях пареміології форми теперішнього часу означає єдність дії з суб'єктом поза конкретним часовим виміром, абстрагування від будь-якої дії в певний період, стереотипність її повторень.

Категорія загальночасовості виявляється також у формах майбутнього чи минулого часу дієслова, які уважаються реалізацією теперішнього абстрактного: *На два криласи не заспіваєш; Обійдеться Великодень і без гречаної пашки; На двох стільцях не всидиш; Не горіло, не боліло — як з лука спрягло*; рос. *Медведя не убил, а шкуру продал*. Паремійна семантика мотивується декларацією цінностей як усталених норм і стереотипів поведінки людини в соціумі, що не обмежуються моментом мовлення та морфологічними маркерами яких є абстрактні іменники (зокрема і субстантивовані), особові, присвійні, означальні займенники, прислівники, наприклад: *Нехай ваше буде зверху; Погані очі все перелупають; Нехай твого батька журавлі, а мого чаплі; Гора з горою не зійдеться, а людина з людиною — завжди; Добро довго нам'ятається, а зло ще довше*; рос. *Беда всему научит; Дуракам во всем счастье; Был у меня муж Иван — не приведи Бог и вам; Дуракам всегда везет; На всякий горшок найдется и покрышка*. Категоричність змісту ґрунтується на абстрактності типових дій, закономірностей, не пов'язаних із конкретним моментом мовлення: «Узагальненість і панхронічна (усечасова) спрямованість дій-станів і є тим, що зазвичай називають узагальненням значенням прислів'я (за широко-го розуміння, паремій — Н.Ш.)» [10].

Таким чином, лінгвістична ідентифікація одиниць пареміології ґрунтується на встановленні комплексу їхніх семіотичних властивостей. Визначення мовного статусу паремій як мовних знаків, їхнього структурного моделювання на основі міжнародної системи паремійних типів, розроблення когнітивно-прагматичної парадигми семантики та з'ясування функціонально-прагматичних особливостей паремій дає змогу розв'язати низку аспектів наукової дилеми щодо специфіки пареміології, обсягу фразеології та місця паремій у ній.

1. Телия В.Н. Культурно-языковая компетенция: ее высокая вероятность и глубокая сокровенность в единицах фразеологического состава языка // Культурные слои во фразеологизмах и в дискурсивных практиках / Отв. ред. В.Н.Телия. М.: Языки славянской культуры, 2004. С. 19-30. С. 19.

2. Жуков А.В. В.П.Жуков-словарник: прозрения Учителя // Литературная и диалектная фразеология: история и развитие. Пятое Жуковские чтения: матер. Международного научного симпозиума: в 2 т. Т. 2: В.П.Жуков. Избранные работы по русскому языку / отв. ред. А.В.Жуков. Великий Новгород, 2011. С. 327-333. С. 329.
3. Колоїз Ж.В., Малюга Н.М., Шарманова Н.М. Українська пареміологія / За ред. Ж.В.Колоїз. Кривий Ріг: ТО «ЦЕНТР-ПРИНТ», 2012. 349 с. С. 39.
4. Мельничук О.С. Розвиток структури слов'янського речення. Київ: Наукова думка, 1966. 324 с. С. 44.
5. Українська мова: Енциклопедія / Редкол. В.М.Русанівський та ін. Київ: Українська енциклопедія, 2000. 750 с. С. 192.
6. Крикманн А.А. Некоторые аспекты семантической неопределенности пословицы // Паремнологический сборник: Пословица. Загадка: Структура, смысл, текст / Под ред. Г.Л.Пермякова. М.: Наука, 1978. С. 82-104. С. 90.
7. Гудков Д.Б. К вопросу о слове прецедентных феноменов // Культурные слои во фразеологизмах и дискурсивных практиках / Отв. ред. В.Н.Телия. М.: Языки славянской культуры, 2004. С. 251-259. С. 251.
8. Барли Н. Структурный подход к пословице и максиме // Паремнологические исследования / Под ред. Г.Л.Пермякова. М.: Гл. ред. восточной литературы, 1984. С. 126-148. С. 134-135.
9. Гудков Д.Б. Там же. С. 252.
10. Тарланов З.К. Русские пословицы: синтаксис и поэтика. Петрозаводск: Изд-во Петрозаводского гос. ун-та, 1999. 448 с. С. 44.

References

1. Telija V.N. Kul'turno-jazykovaja kompetencija: ee vysokaja verojatnost' i glubokaja sokrovennost' v edinichah frazeologicheskogo sostava jazyka [Cultural and linguistic competence and phraseology]. Kul'turnye slои vo frazeologizmah i v diskursivnyh praktikah [Cultural layers in idioms and discourse practices]. Ed by V.N.Telija. Moscow, Jazyki slavjanskoy kul'tury Publ, 2004, pp. 19-30.
2. Zhukov A.V. V.P.Zhukov-slovarnik: prozrenija Uchitelja [Zhukov the lexicographer: insights of the Teacher]. Literaturnaya i dialektnaya frazeologiya: istoriya i razvitie. Pyatye Zhukovskie chteniya [Literal and dialect phraseology: history and development. Zhukov readings 2011 Vol. 2. V.P.Zhukov. Selected works in the Russian language.]. Velikiy Novgorod, 2011, pp. 327-333.
3. Koloiz Zh.V., Maljuga N.M., Sharmanova N.M. Ukrain'ska paremiologija [The Ukrainian paremiology. Krivij Rig, TO CENTR-PRINT Publ., 2012, p. 39.
4. Mel'nychuk O.S. Rozvytok struktury slov'janskogo rechenija [Development patterns of the Slavic sentence]. Kyiv, Naukova dumka Publ., 1966, p. 44.
5. Rusaniv's'kyj V.M., ed.Ukrain'ska mova: Encyklopedija [Ukrainian Language Encyclopedia]. Kyiv, Ukr. encykl. publ., 2000, p. 192.
6. Krikmann A.A. Nekotorye aspekty semanticheskoy neopredelennosti poslovy [Some aspects of semantic ambiguity of proverbs]. Paremiologicheskij sbornik: Poslovica. Zagadka: Struktura, smysl, tekst [Paremiological collection: Proverb. Riddle: structure, meaning, text]. Ed. by G.L.Permjakov. Moscow, Nauka Publ., 1978, p. 90.
7. Gudkov D.B. K voprosu o slove precedentnyh fenomenov [About a precedent phenomena dictionary]. Kul'turnye slои vo frazeologizmah i diskursivnyh praktikah [Cultural layers in idioms and discourse practices]. Moscow, Jazyki slavjanskoy kul'tury publ., 2004, p. 251.
8. Barli N. Strukturnyj podhod k poslovice i maksime [A structural approach to a proverb and a maxim]. Paremiologicheskie issledovanija [Paremiological issues]. Ed. by G.L.Permjakov. Moscow, Gl. red. vostochnoj literatury Publ., 1984, pp. 134-135.
9. Gudkov D.B. Ibid, p. 252.
10. Tarlanov Z.K. Russkie poslovy: sintaksis i poetika [The Russian proverb: syntax and poetics]. Petrozavodsk, Petrozavodsk gos. univ. publ., p. 44.